

УДК 336.76.368

Грудзевич І. Т.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Обґрунтовано необхідність пенсійної реформи. Здійснено аналіз роботи інститутів накопичувальної системи добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Визначено переваги та недоліки кожного з точки зору реформування пенсійної системи України.

Ключові слова: соціальний захист, пенсійна система, пенсійна реформа, недержавний пенсійний фонд, інвестиційний потенціал, страхування життя, фінансові інструменти.

Постановка проблеми. Пенсійна система України на сьогоднішній день функціонує на двох рівнях, а саме на рівні солідарної системи та на рівні добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Оголошена пенсійна реформа із запровадженням накопичувальної системи обов'язкового загальнодержавного пенсійного забезпечення в силу цілого ряду причин відкладається на невизначений термін. Саме тому подальший розвиток вже існуючого й реально працюючого третього рівня добровільного накопичувального пенсійного страхування може служити підготовчим етапом для повного успішного реформування пенсійної системи в цілому. Однією з таких причин є функціонування спільних інститутів для другого і третього рівня, основними з яких є недержавні пенсійні фонди (НПФ), страхові компанії та комерційні банки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням недержавного пенсійного забезпечення займаються вітчизняні фахівці і науковці, серед них: А. Якимів, Б. Надточий, В. Мельничук, В. Новікова, Е. Лібанова [7] Д. Леонов, Н. Ковальова, С. Брагін, О. Макаренко [8], В. Яценко [9]. Реформування пенсійної системи та розвиток недержавних пенсійних фондів у світі висвітлені у працях зарубіжних дослідників: В. Роїк, Е. Джеймс, Л. Сичова, М. Рутковські, М. Вінер, П. Болле, Р. Гольцман, Р. Геммінг.

Постановка цілей. Мета роботи – здійснити аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів, страхових компаній по страхуванню життя та комерційних банків з добровільного недержавного пенсійного забезпечення та визначити їх роль в подальшому реформуванні пенсійної системи України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність проведення повномасштабної пенсійної реформи в Україні продиктована цілим рядом причин, які можна визначити як соціальні, фінансові та демографічні. Основною соціальною причиною є виконання державою функції соціального захисту та соціального забезпечення. Про соціальні проблеми пенсійного забезпечення свідчить те, що 1 січня 2013 року розмір мінімальної пенсії в Україні становить лише 894 грн., а на 1 січня 2012 р. кількість пенсіонерів, що одержують щонайбільше 1000 грн. пенсії, становила 7 575 тисяч осіб, що становить 43,3%. Це створює соціальну напругу в суспільстві і соціологічні дослідження свідчать про незадоволення абсолютної більшості населення існуючою пенсійною системою.

Фінансовою причиною пенсійного реформування є, в першу чергу, постійний дефіцит бюджету Пенсійного фонду, який обслуговує існуючу солідарну систему пенсійного забезпечення та необхідність його щорічного балансування за рахунок постійно зростаючих дотацій з Державного бюджету. Так, якщо в 2003 році Пенсійний фонд України обходився без державних дотацій, в 2004

році вони становили лише 5.9 млрд. грн., то в бюджеті ПФУ на 2013 рік передбачена дотація в розмірі 21,7 млрд. грн. [3], а сума реального дефіциту коштів Фонду у 2012 році сягнула 27,2 млрд. грн.

До демографічних причин необхідності проведення пенсійної реформи слід віднести постійне погіршення вікової структури населення та несприятливу, з точки зору формування пенсійних фондів, зміну показників демографічного навантаження або відношення кількості працездатних членів суспільства до кількості осіб працездатного віку. Так, за розрахунками інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України на 1000 осіб працездатного віку в Україні в 2010 році припадало 406 пенсіонерів, в 2020 році їх буде 491, а в 2050 році – 721 особа, що разом з аналогічним показником кількості дітей (322) становитиме 1043 [7]. Це означає, що один працездатний повинен буде формувати пенсійні та інші соціальні фонди для більш, ніж одного утриманця при умові, що пенсійна система залишиться в незмінному виді. Дослідження Oxford Economic Forecasting показує, що до 2030 року кількість працездатного населення в Україні зменшиться на шість мільйонів людей. До негативних факторів впливу на існуючу систему пенсійного забезпечення слід також віднести: зниження економічної активності працездатного населення, масштабну зовнішню трудову міграцію працездатного населення та поширення тіньової зайнятості і тіньових доходів;

Це основні проблеми, що зумовлюють необхідність реалізації пенсійної реформи, сутність якої полягає у запровадженні трьохрівневої пенсійної системи.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на принципах солідарності та субсидування. Виплати пенсій та надання соціальних послуг на цьому рівні здійснюються за рахунок Пенсійного фонду з поточних його доходів. Солідарна система має перерозподільчий характер, у ній беруть участь всі громадяни країни незалежно від їх віку та бажання. Цей рівень існує і всі перелічені вище проблеми стосуються саме його. Уряд в ході оголошеної пенсійної реформи пішов на непопулярний крок підвищення пенсійного віку, тобто через скорочення кількості споживачів намагався скоротити видатки пенсійного фонду. Цим кроком, на нашу думку, потрібно було завершувати, а не починати пенсійну реформу. Незначний фінансовий ефект і незадоволення суспільства – це основні підсумки початку реформи.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування, яка ґрунтується на засадах нагромадження коштів на персональних рахунках застрахованих осіб у Накопичувальному фонді. У 2009 р. Уряд України затвердив концепцію проведення рефор-

ми, згідно з якою у 2010-2014 рр. будуть реалізовані заходи з підготовки впровадження другого рівня пенсійної системи, а 2014-2017 рр. – безпосереднє його запровадження.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі громадян України, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних нагромаджень з метою отримання одноразових, довічних чи розстрочених на визначений договором термін пенсійних виплат, які доповнюватимуть пенсії I та II рівнів. Ця система вже реально працює з 2004 року, має свої фінансові інструменти і склад учасників. Її розвиток сприятиме і буде створювати умови для успішного впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування або другого рівня. Так, за даними Ліги страхових організацій України кількість громадян України охоплених договорами страхування життя постійно зростає. Якщо на початку запровадження недержавного пенсійного забезпечення, у 2006 році договорами страхування життя було охоплено 302 750 чоловік, то на кінець 2012 року ця цифра сягнула 1 424 763 чоловіки, що у 4,7 рази більше, а щорічний проріст за останні роки становить 5-8 відсотків.

Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами у недержавних пенсійних фондах на сьогоднішній час за даними Нацкомфінпослуг становить 584,8 тисячі осіб проти 41,5 тисячі у 2006 році. Отже, системою недержавного пенсійного забезпечення в Україні на початок 2013 року було охоплено 2,1 мільйона громадян працездатного віку. Якщо врахувати, що, за даними державної служби статистики, населення працездатного віку в 2012 р. склало 20,4 млн. осіб, то недержавним пенсійним забезпеченням в Україні охоплено близько 10 відсотків працездатних осіб [4; 5].

Правові засади реформування системи пенсійного забезпечення регламентуються законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», які набули чинності з 1 січня 2004 р. Саме цю дату прийнято вважати початком запровадження недержавного пенсійного забезпечення або третього рівня пенсійної реформи. Законодавчо визначено, що суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування [1; 2]; Схематично пенсійне забезпечення можна зобразити наступним чином.

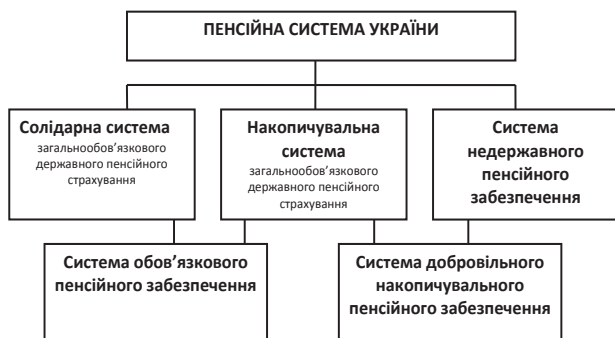

Рис 1. Схема пенсійного забезпечення після проведення пенсійної реформи

Як видно із схеми пенсійного забезпечення, спільним для другого і третього рівня є система добровільного накопичувального пенсійного забезпечення. Спільним фінансовим інститутом виступають недержавні пенсійні фонди. Саме тому аналіз та вивчення роботи НПФ має велике значення, оскільки може служити основою для впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Недержавні пенсійні фонди створюються відповідно до законодавства та мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства). Вони функціонують та провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами та пенсійними виплатами своїм учасникам.

Недержавні пенсійні фонди, акумулюючи грошові кошти юридичних і фізичних осіб у вигляді пенсійних внесків і зобов'язуючись збільшити їх шляхом інвестування в різноманітні фінансові інструменти. Отриманий прибуток повинен зберегти купівельну спроможність пенсійних внесків на період накопичень та забезпечити певний приріст зарезервованих пенсійних коштів для своїх учасників. Динаміку розвитку НПФ можна показати у вигляді графіків.

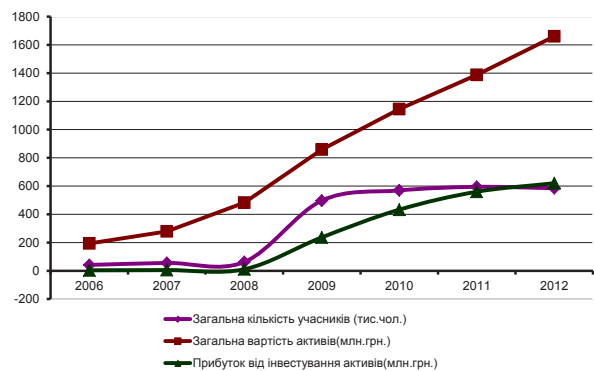

Рис. 2. Динаміка розвитку НПФ по основних показниках

Аналіз свідчить, що ринок послуг недержавних пенсійних фондів є динамічним по основних показниках. Про роль недержавних пенсійних фондів у фінансовій системі країни чи їх потенціал на фінансовому ринку свідчить те, як їх активи співвідносяться з основними макроекономічними показниками, зокрема обсягом ВВП. Так при обсязі ВВП в 2012 році в 176,3 млрд. грн. активи НПФ становили 1,66 млрд. грн., що становить лише 0,9 відсотка. За даними компанії Towers Watson, аналогічний показник в Нідерландах становить 120 %, Швейцарії – 113%, США – 93%, а в середньому по розвинутих країнах – 70% [8].

Однак слід зазначити, що в Україні існують сприятливі умови для подальшого розвитку НПФ. Вони формуються, в першу чергу, наявністю існуючих податкових пільг. Зокрема, для роботодавців-вкладників – відсутність оподаткування податком на прибуток пенсійних внесків і можливість відносити суму таких внесків до валових витрат, для адміністраторів та управляючих активами НПФ – звільнення від оподаткування податком на додану вартість.

Крім того, пенсійні заощадження у фондах трансформуються у інвестиційні ресурси, які вкладаються у високоліквідні та надійні активи, перелік яких регламентується законодавством.

До основних напрямів інвестування пенсійних активів на вітчизняному ринку законом визначено депозити в банках, облігації підприємств-резидентів України, цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, та акції українських емітентів. Структура та динаміка активів НПФ свідчить про ріст сум внесків на депозити банків та акцій емітентів-рези-

дентів України при відносно сталій відсотковій долі в загальній сумі активів. Незначні приріст коштів на облігаціях підприємств резидентів України та зменшення сум вкладених у цінні папери, що гарантуються державою свідчить про незадовільну динаміку розвитку НПФ та їх законодавчо обмеженої інструментарій участі у фінансовому ринку.

Таблиця 1

Структура активів недержавних пенсійних фондів [5]

№	Найменування активу	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
		Сума млн.грн.	%	Сума млн.грн.	%	Сума млн.грн.	%
1.	Грошові кошти на депозитах в банках	396,8	34,7	409,8	29,5	572,7	34,5
2.	Облігації підприємств резидентів України	175,7	15,4	346,5	25,0	517,9	31,2
3.	Акції емітовані резидентами України	206,9	18,1	245,6	18,4	256,9	15,5
4.	Цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України,	170,4	14,9	209,0	15,1	196,9	11,9
5.	Цінні папери, дохід за якими гарантовано місцевими органами влади	5,1	0,4	7,4	0,5	3,2	0,2
6.	Об'єкти нерухомості	64,6	5,6	48,6	3,5	49,6	2,9
7.	Банківські метали	31,7	2,8	26,1	1,9	18,6	1,1
8.	Інші активи не заборонені законодавством	57,4	5,0	47,7	3,4	13,6	0,8
9.	Загальна сума інвестицій	1108,6	96,9	1349,8	97,3	1629,4	99,4
10.	Кошти на поточному рахунку	35,1	3,1	37,2	2,7	9,3	0,6
11.	Всього мобілізовано коштів в НПФ	1143,7	100,0	1387,0	100,0	1638,7	100,0

Активи другого учасника недержавного пенсійного забезпечення страхових компаній по страхуванню життя на 1.01.2012 р. становили 2,7 млрд. грн., що становить 4,7 відсотки від ВВП. Аналіз, як і у випадку з НПФ свідчить про позитивну але недостатню динаміку розвитку ринку страхування життя. Ринок страхових послуг в Україні є найбільш капіталізованим у порівнянні з іншими небанківськими фінансовими ринками. Загальна кількість страхових компаній 31.11.2012 р. становила 448 в тому числі по страхуванню життя 64, що становить 14,3%. Перші 20 компаній (4,4% від загальної кількості) займають 96,7% ринку накопичувального страхування.

Загальна сума страхових премій по страхуванню життя станом на 30.09.2012 року становить 1490,0 млн. грн., що в загальній структурі займає лише 8%. Аналіз даних звітності Ліги страхових організацій України, що наведений у таблиці 2 свідчить про ріст страхових премій та кількості застрахованих осіб, які є учасниками недержавного пенсійного забезпечення.

Таблиця 2

Показники діяльності СК по страхуванню життя [4]

№	Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.
1.	Страхові премії (млн. грн)	748,1	1128,0	1490,0
2.	Страхові виплати (млн. грн.)	62,2	68,8	48,1
3.	Кількість застрахованих фізичних осіб(тис. чол.)	919,1	1360,9	1424

В недержавному пенсійному забезпеченні участь комерційних банків зводиться до зберігання пенсійних активів НПФ у розмірах вказаних у таблиці 1. Про накопичувальні програми банків на сучасному етапі мови бути не може, оскільки вони не формують довготермінових пасивів, а суми депозитів обмежуються фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Щодо другого рівня пенсійного забезпечення банку відводиться роль зберігача пенсійних активів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розвиток та функціонування НПЗ на сучасному етапі має цілий ряд недоліків, усунення яких, на нашу думку, слід розглядати як необхідну умову впровадження другого рівня пенсійного забезпечення.

1. Загальнообов'язкове пенсійне накопичення не може існувати при сучасній недосконалій законодавчій базі інвестиційної діяльності НПФ. Це стосується, в першу чергу жорстких обмежень щодо фінансових інструментів інвестиційних процесів. На нашу думку, потрібно законодавчо розширити напрями інвестиційної діяльності суб'єктів реформованої пенсійної системи.

2. Недостатня розвиненість національного фондового ринку не дозволить після повного запровадження пенсійної реформи в повному обсязі реалізувати усі потенційні можливості пенсійних активів в інвестиційних процесах.

3. Недостатнє інформаційне забезпечення проведення пенсійної реформи. На сьогодні інформація про реформу зводиться тільки до підвищення пенсійного віку. Абсолютна більшість населення не знає про діяльність НПФ та страхових компаній по страхуванню життя. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні.

Список літератури:

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 47-48. – 372 с.
2. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. (в ред. Закону від 04.10.2001 р.) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 7. – С. 50.
3. Закон України «Про бюджет Пенсійного фонду України на 2013 рік» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2013 р. № 10.
4. Ліга страхових організацій України. Звітність. Електронний ресурс. Режим доступу .....
5. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України / Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_pdf.
6. Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uaib.com.ua.
7. Пенсійна реформа в Україні : напрями реалізації [колективна монографія] / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
8. Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України / С. Брагін, О. Макаренко // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 18-24.
9. Яценко В. Про гарантії обов'язкових пенсійних заощаджень [Електронний ресурс] / В. Яценко // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 8. – 4 березня. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/articles/76816>.

Грудзевич І. Т.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

НЕГОСУДАРСТВЕННОЕ ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

Обоснована необхідність пенсійної реформи. Осуществлен анализ работы институтов накопительной системы добровольного негосударственного пенсионного обеспечения, определены преимущества и недостатки каждого с точки зрения реформирования пенсионной системы Украины.

Ключевые слова: соціальна зацита, пенсійна система, пенсійна реформа, негосударственный пенсiонний фонд, инвестиционный потенциал, страхование жизни, финансовые инструменты.

Grudzevich I. T.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

NON-STATE PENSION SYSTEM: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary

The necessity of pension reform is reasonable. The analysis of work of institutes of the story system of the voluntarily non-state pension system is carried out, advantages and defects are certain each from the point of view of reformation of the pension system of Ukraine.

Key words: social defence, pension system, pension reform, non-state pension fund, investment potential, life-insurance, financial instruments.